

AZİZ MAHMUD HÜDÂYİ
ULUSLARARASI SEMPOZYUM
BİLDİRİLER CİLT 1

E D İ T Ö R
Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ

ULUSLARARASI
SEMPOZYUM
BİLDİRİLERİ
20 • 22 MAYIS 2005
CİLT 1

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Hatiplik-Vâizlik hizmetleri ve *En-Nâsâyih Ve'l-Mevâiz* Adlı Eseri

DR. SAFİ ARPAGUŞ

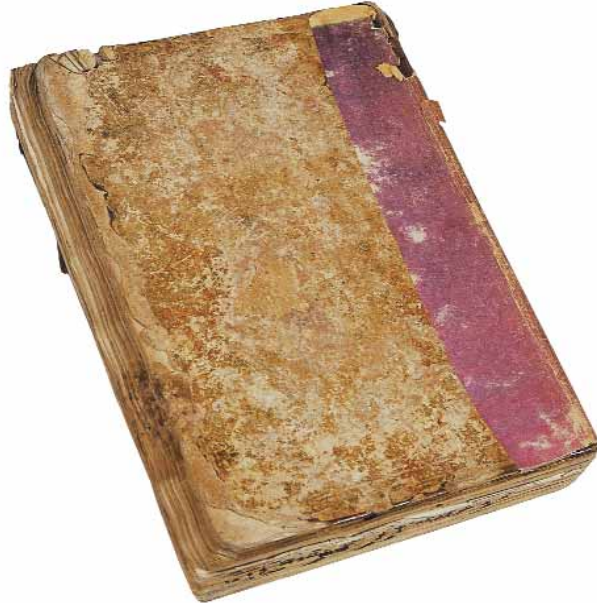
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Azîz Mahmud Hüdâyî, (1543-1628) yalnız tarikatına ait fikirleri yaymakla kalmamış, irşad kudreti yanında, hutbeleri, tefsir ve hadis dersleri, rüya tabirleri ve telkinleri, kerâmetleri ve hakkındaki menkıbelerle geniş bir zümreyi etkilemiştir. Sıradan halktan vezirlere, padişahlara kadar, siyaset ve ilim adamlarını, şâirleri, mûsikîşinasları bünyesinde toplayan Hüdâyî Dergâhı, tekkesi, camii, türbeleri ve kütüphânesiyle mânevî bir hayat zenginliği taşımakta idi. Böyle bir kaynaktan kuvvet alan şeyhler, âlimler, şâirler, mûsikîşinaslar ve hatipler sâyesinde bu gelenek günümüze kadar devam etmiştir.¹

Menkıbeleriyle halk arasında yaşayan, dinin zâhitlik yolunu tutup, tasavvufî fikirlerini bu sınırlar dâhilinde anlatan Hüdâyî'nin dinî eser ve risâleleri, şiirleri, mektupları, vaaz ve hutbeleri günümüze kadar gelmiştir. Hüdâyî eserleri, mânevî nüfuzu ve kişiliğiyle bir çok makâle ve çalışmaya da konu olmuştur. Şüphesiz bu sempozyum da bu anlamda onu ve fikirlerini anlama ve günümüz kuşaklarına aktarmakta önemli bir görevi ifâ edecektir.

Azîz Mahmud Hüdâyî, resmî-gayr-i resmî, insanların dini anlama ve yaşamasında onlara rehberlik etmiş, sözleri, eserleri ve yaşantısı ile etrâfını irşâd edip aydınlatmıştır. Bu tebliğde onun vâizlik ve hatiplik hizmetleri *Nasâyih ve Mevâiz* adlı eserinden hareketle anlatılmaya çalışılacaktır.

Hüdâyî'nin İstanbul'da Küçük Ayasofya'daki ikâmeti esnasında geniş bir çevre ve pâdişaha karşı da samîmî bir yakınlığının olduğu bilinmektedir. Âlim, şâir ve mutasavvıf kimliğiyle vaaz ve nasihatlerine toplumun hemen her zümresinden

Nasâyih ve Mevâiz adlı eserin cildi

insanların katılımını sağlamış, pâdişâhlar, vezirler, ulemâ ve sanat erbâbından oldukça mütecânîs ve geniş bir kitlenin teveccühünü kazanmıştır. Fakat O gerçek vazifesinin vaaz ve irşad olduğunun bilinci içinde bu hizmete devam etmek istemiştir. Çünkü şeyhi Üftâde Hazretleri kendisine,

“Sana vâizliği min-indillah verdik. Vâiz, Hz. Peygamberin esmâsındandır!”²

demiştir. Bundan sonra bulunduğu hemen her ortamda bu mânevî işâretle vazîfelendirildiği görevini ifâ etme gayretinde olmuştur. Hüdâyî vâizliği şeyhinden aldığı bir görev olarak görmekte ve Kur’ân-ı Kerîm’in de işâret ettiği üzere vaaz ve irşâdın bütün Peygamberler’in ve özellikle de şu âyetlere istinâden Hz. Peygamberin yolu olduğunu³ ifâde etmektedir:

“(Resûlüm!) De ki: “İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah’a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz.”⁴ “(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücâdele et!”⁵

Hüdâyî, Peygamberleri ve onların vârisleri olan ulemâ ve evliyâyı insanoğlunun Cenâb-ı Hak ile ezelde ettikleri ahde vefâkar davranmalarını temin için görevlendirilmiş kimseler olarak görür.

“Hoş güzel, bu kerre bu ibâdın âleme geldiği gibi dünyanın ziynet ve şöhretine aldanıp onu unutmaya diye mevlâ cânibinden bu kadar enbiyâ ve mürsel, her biri zamanında ümmetini tarîk-ı hüdâyâ dâvet eylediler. Bu kadar kitaplar enbiyâ zamanından sonra, evliyâ ve ulemâ ve sülehâ, mevâiz-i kur’ânîyye ile durup vaaz ve nasîhatler eyleyeler. Rızâyâ muhâlif olan dalâl yolların göstereler, men’ edeler... İşte böyledir. İmdi mü’min rabbin gösterdiği ve haber verdiği hüdâ cânibin ihtiyâr ede. Dahî enbiyâ zamanında enbiyâyâ inâbet eyleye. Onlar gittikten sonra evliyâyâ -ki veresedir- onlardan irâdet getire, yoluyla tevhîde iştiğâl ile

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin nasihatlerini ihtivâ eden eserden örnek sayfalar

nefsile mücâhede ede. Ol kimseye Allah Sübhânehû ve Teâlâ hidâyet eder.”⁶

Hüdâyî Pâdişâha yazdığı bir mektupta “Din nasihatidir” hadîsine işâretle şu ikazlarda bulunur:⁷

“Ârif ve âlim olan kendi enfüsüne ve kuvvâsına ve a’zâsına vaaz ve tezkirden aslâ hâlî’ olmamak gerektir. Lâzimetü’r-riâye olan reâyâsıdır. Himâye ve hıfz ve huk_kunu edâ ve menâhîden ve melâhîden men’ ve def’ lâzımdır. Ve sâniyen taht-ı tasarrufunda olan reâyâyâ riâyet ve hıfz ü himâye ve vaaz ü nasihat ve tezkîr bi’l-hikmet vâcip ve lâzımdır. Lâzimetü’r-riâye ve vâcibetü’l-hıfz ve’l-himâye olan enfüsî ve afâkî reâyâyı gütmeye ve gözetmeye ile ve dâimâ öğüt ve öğretmeye takayyüd ve ihtimâm muktezâ-yı adl ve adâlettir. Ve mûcib-i dikkat fi’l-dîn ve istikâmettir.”⁸

Toplumsal düzenin ve ferdî oto-kontrolün temininde vaaz ve irşâdın lüzûmuna işâret eden Hüdâyî, bizzat bu görevi icrâ ile kendisini memur görmüş ve bunu ifâ etmiştir. İnkarcılarla mücâdele ve da’veti, mü’minlerin mev’iza-i hasene ile irşâd ve terbiyesi ve mürid ve sâliklerin de hikmet ve nasihat sınırları dâhilinde sülûklarının temininin kendisi için, ilâhî bir emânet olduğunu ifâde etmektedir.⁹

Vaaz ve irşâdın ilâhî yönünü bu ifâdelerle ortaya koyan Hüdâyî’nin resmî olarak bu vazîfede bulunduğu dönemler de olmuştur. İlk resmî görevi, Muîd De-de’nin vefâtı üzerine 1594’te Fatih Camii vâizliğine tâyin edilmesidir. Bazı kaynaklar onun bu göreve gelişinin Rumeli kazaskeri Sûnullah Efendi’nin delâletiyle olduğunu kaydeder ancak, bizzat kendi ifâdeleri, bu göreve pâdişâh tarafından lâyıkk görüldüğünü ortaya koymaktadır. Fatih camiindeki vâizlik, müfessirlik, muhaddislik ve müzekkirlik hizmetleri mukâbilinde kendisine vakıftan günlük yüz akçe maaş takdir edildiği¹⁰ zikredilmektedir.

Üsküdar'da Rum Mehmet Paşa Camii civarında yerleştiği sene âsitanesinin inşasına başlanmıştır. Üsküdar'a yerleşmesinde de burada bir zâviye inşası düşüncesinin olduğu anlaşılmaktadır. Hüdâyî'nin önce Ali Paşa Zâviyesi şeyhliği teklifi aldığı fakat buna pek rağbet etmeyip, Üsküdar'da kendi dergâhını inşâ ettirmiş olduğu kaydedilmektedir. Hankâhının inşâsından sonra da (1595) Fatih Camii'ndeki vazifesine dört yıl kadar devam eder. Fakat 1599 yılında hânkâhın mescidine bir minber ilâve etmek suretiyle vazifesini buraya nakleder. Böylece Fatih Camii'ndeki görevi, gerek yolunun uzaklığı ve gerekse diğer vazifelerinin yoğunluğu sebebiyle sona ermiş olur. Bunun yerine Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde sâdece perşembe günleri vâizlik görevi yapmaya başlar.¹¹ Hüdâyî bundan sonra görev ve hizmetlerini tamamen Üsküdar'daki dergâhı çevresinde toplamış olur. Bu düzen onun irşâd faaliyetlerine kolaylık ve kesâfet kazandırır. Zâviyesi önünde fikhî konuları anlatırken, tekkesinde de çevresine tasavvufî incelikleri anlatmaktadır. Bir yandan da yazmış olduğu tasavvufî eserlerle ilim ve irfan âlemine hizmete devam etmektedir. Dergâhı toplumun her kesiminden insanlara açıktır. Özellikle devrin pâdişahları ile olan diyalogo önemlidir.

Sultan Ahmed Camiinin inşâsı 1617'de tamamlandıktan sonra Hüdâyî, bu camide de her ayın ilk pazartesi günleri vaaz etmeyi kabul etmiştir.¹² Câmînin açılışında ilk hutbeyi de yine onun îrad ettiği¹³ nakledilmektedir.

Hüdâyî'nin yaygın menkıbelerinden biri olan, şiddetli bir kasırga ve hiçbir kayıkcının denize açılmadığı hava şartlarında Üsküdar'dan Sirkeci'ye yapmış olduğu seyahatin temel nedeni de Sultanahmet Camii'ndeki vaazına yetişmektir. O hava şartlarında sâlimen karşı kıyıya ulaştığı rota daha sonra halk tarafından "Hüdâyî Yolu" olarak adlandırılmış ve en şiddetli havalarda o hattın dâimâ açık olduğuna dâir bir inancın oluşmasına neden olmuştur.¹⁴

Bu bilgiler de göstermektedir ki Hüdâyî, Üsküdar'daki tekke ve camiinde, İstanbul'un Fatih, Sultan Ahmed ve Mihrimah Sultan gibi en büyük camilerinde vaazlar, dini öğütler, hadis ve tefsir dersleri vermiş, insanları mânevî olgunluğa erdiren yolların öncüsü olmuş, vâiz ve mürşidlik vazifelerini îfâ etmiştir. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin tasavvufî birçok eseri yanında vaazları ve hutbelerinden meydana gelen üç müstakil eseri vardır.

1. *el-Mecâlisü'l-vâ'ziyye*: Hüdâyî'nin Arapça olarak yazmış olduğu eser onun vaaz ve nasihat türündeki eserlerinin en hacimlisidir. Eser, H. Selimağa Kütüphanesi'nde 276 numarada kayıtlı ve mevcuttur. Tek cilt olup, 496 varaktır. Hüdâyî'nin vaaz ve nasihatlarının bulunduğu bu eser müellif hattıdır. Hüdâyî'nin, mevzulara âyet-i kerime, hadîs-i şerif ve evliya menkıbeleriyle getirmiş olduğu izahlardan müteşekkil bir eserdir. Bayezid Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi bölümü 1900 numarada diğer bir nüshanın olduğu zikredilmektedir¹⁵ ancak bu nüshanın kayıp olduğunu öğrendik.

2. *Mecmûa-i Hutab*: Hüdâyî'nin hutbelerinden oluşan bu risâle üç dört varaklık bir eser hüviyetindedir. Hacı Selimağa da Hüdâyî bölümünde 270/7 ve 593/2

Küllîye içerisinde bir kesit

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin âyetlerin ebced karşılıklarının yazıldığı takkesi

numaralarda kayıtlıdır. Dergâhında okuduğu hutbeleri içeren bu küçük hacimli eserin İstanbul'un diğer kütüphanelerinde ve Bursa kütüphanelerinde başka nüshaları olduğu bilinmektedir. Bu hutbelerin uzun yıllar Hüdâyî âsitânesinde okunmuş olduğu hattâ bunların belirli makâmlarda îrâd edildiği rivâyet edilmiştir.

3. En-Nasâyh ve'l-Mevâiz: Giriş kitabesindeki “*Kutbu'l-Aktâb Üsküdârî Mahmud Efendi Hazretlerinin kürsüde nasihat buyurdıklarıdır*” ifadesi ile Hüdâyî'nin vaazlarının toplandığı müstakil bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Eserin Hüdâyî'nin hayatının hangi dönemine ait olduğu bilinmemektedir. “Meclis” tarzında kaleme alınması ve muhtevâsı eserin dergâhtaki meclis ve sohbetlerde tutulan notlardan müteşekkil olduğu konusunda bir fikir vermektedir. Çünkü tasavvufî ifade ve kavramlara oldukça sık yer verilmiştir. Bu muhtevâ, câmî kürsüsünden umûmî halka yapılan bir vaaz ve nasihatten daha ziyâde tasavvufî alt yapısı olan bir zümreye hitâbın mahsulü intibânı kuvvetlendirmektedir. Ancak âsitâne câmiine müdâvim cemaat ile tekke müdâvimleri arasında kesin hatlarla bir ayırım söz konusu olamayacağından bu hususun netleşmesi zordur. Eserin bazı yerlerinde aynı meclisin küçük farklarla tekrarlanması müstensih hatası olabilme ihtimâlini akla getirmektedir.¹⁶ Ancak zaman içerisinde aynı konunun farklı topluluklara, farklı zamanlarda tekrarlanmış olması ihtimâli de uzak tutulmalıdır. Eser kırk iki sohbetten müteşekkildir. Meclislerin hacmi ise bir kaç istisnâ dışında birbirine eşittir. Eserin başka nüshalarına ulaşamadık. İncelediğimiz nüsha Üsküdar Hacı Selimağa Kütüphanesi Hüdâyî Efendi bölümü 266 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Eser 237 varaktır. Eserin üzerinde belirli

Aziz Mahmud Hüdayî Câmii'nin iç görünüşü

sayfalarda “*Hâdimü'l-fukarâ Seyyid Şeyh Celâleddin*” mührü dikkat çekmektedir. Bu zâtın eserin müstensihî veya şahsî kütüphânesinde muhâfaza yoluyla eserin günümüze ulaşmasını temin eden kişi olabileceği düşünülmektedir. Eser okunaklı sayılabilecek nesih kırmısı bir hatla yazılmıştır. Meclislere numara verildiği gibi bu numara sıralarında pek titiz davranılmadığını ve konuyu belirleyen bir başlığın bulunmadığı tespit edilmektedir. Meclislere “*Meslis-i âhar*” ifadesiyle ve bir-iki istisna dışında besmele kullanılmadan istiâzeyle başlanmıştır. Bazı meclislerde ise istiâze ve besmeleye hiç yer verilmeden o meclisin konusunu teşkil eden âyete doğrudan geçilmiştir. Yine sayfalar numaralanmış olmakla birlikte meclis numaralarında da görüldüğü üzere itinalı bir düzende değildir. Her sayfa on beş satırdır. Eser tarafımızdan “Aziz Mahmud Hüdayî, *Sohbetler*, [İnsan Yayınları, İstanbul 1995]” adıyla neşredilmiştir.

En-Nasâyih Ve'l-Mevâız

Eserde her meclis, ele alınan konuyla ilgili bir âyet-i kerîmeyle başlamaktadır. Ayrıca konular umûmiyetle meclis girişlerindeki bu âyetlerin yanında mevzû ve mânâyı teyid eden başka âyetlerle desteklenmektedir. Eserde âyetlerin miktarı dikkate değer bir yekûn tutmakta, mânâları bazen tam bir meâl bâzen de kırk tercüme usûlüyle verilmektedir. Âyetlerin başka âyetlerle tefsiri, hadîs-i şerif ve diğer unsurlarla desteklenmesi tefsirdeki metodunu ortaya koymaktadır. Nitekim hemen her mecliste ana fikri teşkil eden bir âyet-i kerîmedir. Bunların izahı ve genişletilmesi de sohbeti ortaya çıkarmaktadır. Yine âyetin mânâlandırılması sırasında “siyak-sibâk”a dikkat edilmiştir. Bundan başka zaman zaman se-

beb-i nüzûlün de ortaya konulduğu görülmektedir. Bütün bu özellikler de onun vaazlarında Kur'ân-ı Kerîm'i asil olarak aldığını ve irşadını bunun üzerine bina ettiğini ortaya koymaktadır.

Eserde yer verilen hadis-i şerifler umumiyetle tasavvufî muhitlerce meşhur olan rivâyetlerden oluşmaktadır. Açıklamalar genellikle tasavvufî bakış açısını esas almıştır. Muhâtabın vâkıf olduğu meşhur hadislerin konu anlatıldıktan sonra hiçbir izah ve mânâ vermeksizin sadece metin olarak verildiği de olmaktadır. Bazen de bir konu anlatılırken referans vermek maksadıyla o konunun geçtiği hadisin çok bilinen ibâresi zikredilmektedir. Bir hadisin bir başka hadisle açıklandığı ve hadislerin sebep-i vürûduna işâret edilmesi durumu da söz konusudur.

Peygamberlerin hayatları ile ilgili kıssalar anlatılmak sûretiyle kıssadan hisse alınması tavsiye edilmektedir. Hattâ müstakil bir mecliste bu konu ele alınmakta, tasavvufî yorumlarla kıssadan çıkabilecek sonuçlar ortaya konularak hikmet ve mârifet örnekleri sunulmaktadır. Mutasavvıflardan çeşitli menkıbeler aktarılmak sûretiyle tasavvufî hal ve tavırların izahı yapılmaya çalışılmaktadır. Eser de temsîlî ifadelerle de rastlamaktadır. Tasavvufî hakikatler mesel, ve teşbihlerle îzâh edilmekte, arkasından bunların ne anlama geldiği anlatılmaktadır. Mevlânâ'da gibi birçok mutasavvıfın eserlerinde sıkça rastlanan bu temsîlî ifadeleri Hüdâyî de zaman zaman kullanmaktadır.

Hüdâyî'nin aynı zamanda mutasavvıf bir şâir olması, eserdeki şiirlere daha ciddi bir tarzda yaklaşmamızı gerekli kıldı. Divan sahibi bir şâir olması, Arapça ve Farsça'ya hâkimiyeti ve tasavvufa olan vukûfiyeti neticesi vaaz ve sohbetlerinde kendi şiirlerinden örneklerin yanı sıra başkalarından nakillere de yer vermektedir. Bu bağlamda Mevlânâ ve Sâdî'den nakiller göze çarpmaktadır. Kendi şiirleri içinde tasavvufî temâ ve terimlerin işlendiği şâheser niteliğinde olanları vardır. Şiirlerinin bestelenerek dergâhında "ilâhî" ve "kasîde" olarak okunduğu ve bu sûrette Türk-Tasavvuf Mûsikisine eşsiz güfteler kazandırdığı mâlumdur. "*Nasâyih*"ta kendisine ait Türkçe şiirler yanında Arapça ve Farsça nakillere de rastlanmaktadır. Bu beyitler bazen bir hikâyenin içinde geçmekte, bazen de bir konuyu îzâh ederken ortaya konulmaktadır. Vecize ve kelâm-ı kibârlar da eserin muhtevâsına katkıda bulunan bir diğer unsurdur. *Nasâyih*'ta mektuplarında değinildiği oranda aktüel konulara değinilmemektedir.¹⁷

Eserde Hüdâyî'nin tasavvufa intisabından önce kadı olmasının izlerine rastlanırsa da, zahirî telakkîlerden uzak, tasavvufî hikmetlere öncelik verdiği tespit edilmektedir. Bununla birlikte ehl-i sünnet akîdesinin savunuculuğu ve Mûtezile, Havaric vb. fırkaların görüşlerinin ehl-i sünnetten ayrıldığı noktaları ortaya koymak gibi hususları gündeme getirerek kelâmî mülâhazalar da gözlemlenmektedir. Tefsir ve Hadis ilmiyle ilgili oldukça fazla malzeme kullanmakla birlikte, Kelam, Fıkıh ve Usûl-ü Fıkıh gibi ilimlere de yeri geldikçe yer verilmektedir. Eser dil açısından incelendiğinde, Arapça ve Farsça'ya vukûfiyetiyle kendini hissettiren ulemâ sınıfından mutasavvıf bir müellifin ağırlığı ilk bakışta hissedilmektedir. Türkçe, Arapça ve Farsça'nın birlikteliğiyle oluşan dil zenginliğinin esere kattığı değer dikkat çekmektedir. Müellifin nazım ve nesirdeki mahâ-

retine, o dönemin dil ve edebiyatta oldukça parlak bir dönem yaşamasının da katkısı vardır.¹⁸

Eserde ele alınan konular çoğunlukla tasavvufî ve ahlâkî öğütlerden oluşmaktadır. Başta Tevhîd'e vurgu ve Teslîs'in reddine yönelik âyet ve hadîsten delillerle izahlara rastlamaktadır.¹⁹ Ulûhiyet, nübüvvet ve hakikat-i Muhammediye anlayışı, nübüvvet-velâyet ilişkisi, âhîret ve ahvâli ile îman ve tashîhi gibi konular, Allah-âlem ilişkisi, tasavvufî haller ve makâmlar, ahlâk-ı hâmîde ve ahlâk-ı zemîme gibi hususlar eserde incelenen meselelerin başında gelmektedir.

Namaz, oruç, zekat ve hac ibâdetleri, kelime-i tevhid, kelime-i şehâdet ve diğer evrâd ve ezkâr ile duâlara atıflarda bulunulmakta, bu tür ibâdet ve tâat konularına özendirici bir bakış açısıyla ve özellikle "ihsân" mertebesi açısından yaklaşılmaktadır. Şeriat, tarîkat, hakikat ve mârifet taksîmi önemine binâen tekrâr edilmektedir. Nefis ve mertebeleri, nefis mücâdele ve mücâhedesî, nefsin kibir, ucb, riyâ, gadab, hased, hubb-i mâl ve hubb-i câh gibi sıfatları zikredilerek bunlardan kurtulmaksızın kemâl yolunda mesâfe alınamayacağı özellikle vurgulanmaktadır.

Peygamberler, sahâbe-i kirâm ve diğer nesiller başta olmak üzere ehl-i irfânın davranış, hâl ve sözleri muhâtap alınan zümreye örnek nesiller ve yaşantıları olarak sunulmaktadır. Abdülkâdir Geylânî, Hasan-ı Basrî, Cüneyd-i Bağdâdî, İbrâhîm Edhem, Hallâc-ı Mansûr, Behlûl-i Dâna ve benzeri âriflerin menâkıb ve sözlerinden alıntılarla konuların tasavvufî bir perspektiften anlatımına gidilmiştir. İbn Arabî, Sadreddin Konevî²⁰, Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Şems-i Tebrîzî²¹ gibi büyük mutasavvıflar da menkıbeleri ahlâkî düsturlarıyla misal olarak ele alınmaktadır. Meselâ İbn Arabî ile ilgili olarak fikirlerini inkâr edenlerin onu anlamadıklarına işâret edilmektedir:

Şeyh-i Ekber hazretlerinin bir kimse bazı telifât ve tasnîfâtına nazar-ı inkâr ile bakardı. Anlamadığından ol çukura düşmüş idi. Bir gün Şeyh-i Ekber hazretleri ona: "Behey kişi iki saâdetten mahrûm olmak ne musîbettir. Evvela evliyânın hâliyle hallenemeyip ol devlete nail olamazsın. Bâri onlara muhabbetten kalmak ne hüsrandır. Hayf değil midir?" deyince, ol kimseyi evvelki hâliinden kurtardılar, ikrâr nûruna yetiştirmesine sebep oldular."²²

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden alınan ve nefsin tavsîf edilerek²³ onunla mücâdelelerin "Büyük cihâd" olduğuna işâret edilen ve yine sürekli tekrarla gündeme getirilen "Nefsini bilen rabbini bilir"²⁴ anlayışına kapı aralayan şu beyitler de Hüdâyî-Mevlânâ ilişkisini ortaya koymaktadır:

نفست ازدرها است اوکی مرده است ازغم و بی آلتی افسرده است

"Senin nefsin de bir ejderhâdır. O nereden öldü ki? Dertten eline fırsat düşmediğinden dondu, yoksa!"²⁵

Hâfız-ı Şîrâzî, Sâdî, Senâî ve Attar gibi Fars Edebiyatının önde gelen sîmâlarının hikmetli sözleri ve şiirleri de vaazların başlıca malzemesi arasındadır. Cenâb-ı Hakk'ın rezzâk-ı âlem oluşunu ifâdede Sâdî'nin şu beyitlerinden yardım alır:

Aziz Mahmud Hüdâyî Câmii minberi

Aziz Mahmud Hüdâyî Câmii mihrab ve kürsüsü

گبر و ترسا وظیفه خور داری
تو که با دشمنان نظر داری

ای کریمی که از خزانهء غیب
دوستانرا کجا کنی محروم

“Ey Kerîm olan Allah-ı Zü'l-celâl! Sen hazîne-i gaybından mecûsileri ve kafirleri irzâk edersin. Sen düşmanlarına in'âm ve ihsân ettiğin halde, hiç dostlarını in'âmından mahrûm eder misin?”²⁶

Celvetî bir neşe ya da “Halvet der encümen” telakkisi eserde bâriz bir şekilde vurgulanmaktadır. Çevresindeki sosyal gruplardan kaynaklanmış olsa gerek, pâ-dişâh ile gedânın Allah katında bir farkı olmadığı, üstünlüğün takvâ ile olacağı hakîkatine yapılan vurgu oldukça mânidardır. İnsanı yaratılış gâyesine mâtûf düşünce ve davranışlara yönlendirirken tasavvufî kaynaklarda Abdülkâdir Geylânî'nin çift sürdüğü bir öküz ya da İbrâhim Edhem'in avlamak üzere peşine düştüğü âhûya atfedilerek hikâyeleştirilen,

ما خلقت لهذا وما امرت بهذا

“Sen bunun için yaratılmadın ve bununla da emr olunmadın!”²⁷

söylemi tekrâr edilmekte ve “İnsanların ve cinlerin Hakk'a ibâdet gâyesi ile yaratıldığı”²⁸ gerçeğine sıkça atıflarda bulunmaktadır.

Hüdâyî yeri gelir Ebû Hanîfe ile Hâricilere mürtekib-i kebîre konusunu tartışır ve yeri gelir talebesi İmâm Muhammed'in kıvrak zekâsını gösteren ve onun nazarında Kur'ân-ı Kerîm'in değerini ortaya koyan yaklaşım ve menkıbelerle²⁹

Türbenin ana giriş kapısı üzerindeki Levha "Destur Ya Hazret-i Pir"

onların fikhî yaklaşımlarına atıflarda bulunur. Bu ifâdeler Hüdâyî'nin amelî olarak hangi yolda olduğunun da bir işâretidir. "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür"³⁰ anlayışını toplum vasatına yayma endişesi taşıyan Hüdâyî, âhîret mutluluğu için dünyâ hayâtının bu dengede geçmesi gerektiği fikrini dile getirir.³¹ İçki içilmesi konusunu ise bilinen bir menkıbe ile anlatır fakat yaygınlığından olsa gerek isim vermez.

"Bir kimse [Yıldırım Bâyezid] Emir Sultan [Mehmed Şemseddin Buhârî] asrında Bursa'da bir câmi [Bursa Ulu Câmîi] binâ eder. Tamam oldukça evvel namazı kılmaya i'tikâd ettiği ancak Hz. Pîr idi. Ona ayıttı; "Namazı camide evvel sen kıldır" dedi. Buyurdular ki, "Hâlâ kutup bunda iken ben kıldıramazım. Eğer bunda denilmiş olsaydı, "İmam, iyi de olsa kötü de arkasında namaz kılınız"³² îkâzınca her kim olursa kabil idi. Lâkin o [kutup] bundadır" deyince yanaşmadı. "Kutup burada mıdır? Ya niçin biz Onu ziyaret etmeyiz? şimdîye değin haberimiz olmaya, varalım ziyaret edelim" dedi. Şeyh Hamid'in [Hâmîd Aksarâyî-Somuncu Baba] sarayı Haydarhane mahallesinde Seyrancık kaya dedikleri meşhur yerin üst yanında sâkinler idi. Hz. Emir; "Biz onun dilin yek biliriz, dâvet edelim gelsinler" dedi. Hz. Emir halîfe cânibinden vardı. Dâvet edince geldiler, ol zamanın selâtîn yaptıkları camilerinde başka bir yer kendileri için yapmazlar idi. Ön safta imama karîb yerde kılarlardı. Yine ol âdet üzere namazdır kıldılar. Halîfe Azîz'e; "Biz sizi şimdîye dek bilmedik, bu kadar yaptık kendi reyimizle işledik. Şimdiden sonra buyurun emrinizle buna dahi ne lazımdır görülsün!" dedi. Buyurdular ki:

"Hâlâ bu camiin üç kapısına birer büyük hamr küpleri koyasın. İçleri dolu şarap ola ve birer çumçak [kepçe] bile dura, gelen giden senin hayrına içeler" deyince

Azîz Mahmud Hüdâyî Camii'nin giriş kapısındaki kitabe

[Sultan] gâyet gayz ve gazaba geldi. Neylesin Emir Sultan'a itikâdı ve onun “kutubdur” diye şehâdeti oldukta, aydur:

“Hey Azîz, Allah evinde hamr mı içilir? Niçin böyle buyurdunuz? Bunda şarap neyler?” dedi. Buyurdular ki:

“Bu senin cami diye yaptığın biraz müslim ve bir alay gavurlar yapıp nihâyet sen cami diye ad vermekle Allah evi olmuştur. Senin vücudunun camî'in kim binâ eylemiş? Ya Hz. Allah'ın bina eylediği eve gece-gündüz kendi elinle hamr doldurup durursun. Kendi elinle yaptığın camî' içine şarap girse, bunda şaşılacak ne vardır?” dedi.]³³

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin bir bakıma her ölümlü insanın hayatına benzeyen çizgilerden meydana gelmiş doksan yıla yakın bir hayat çizgisinin olduğunu görürüz. Ancak o, vicdan murakabe ve azaplarıyla dolu bir mesleği bırakarak, Üftade Hazretlerinin irşâd ve tesiriyle yolunu bulmuş, sonra da kendisi insanları mânevî olgunluğa erİştiren yolların rehberi olmuş, câmi, tekke, saray veya sokak fark etmeksizin rehberliğe devam etmiştir. Cihân devletinin pâdişahlarına yol göstermiş, kılıçlar kuşatmış, memleket efkâr-ı umûmiyesinin nabzını düzenleyen bir yürek olabilmİştir. Üsküdar'ın mânevî mimar ve muhâfızına rahmet dilerken, o meşhûr duâsına mazhar olabilmek niyâzıyla sözü yine ona bırakalım.

“Söz uzun, maksûd-i cümle cüz-i küll,
Muktedâ-yı âlem Şâh-ı rusül!”

BİBLİYOGRAFYA

Abdülbâkî Gölpınarlı, “Celvetiye” İA.,

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mûcemü'l müfehres li elfâzi'l Kur'ân*, İstanbul 1986.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, Beyrut 1985.

Azîz Mahmud Hüdâyî, *Sohbetler*, Haz. Safi Arpaguş, İstanbul 1995.

Azîz Mahmud Hüdâyî, *Tezâkir-i Hüdâyî*, Hacı Selimağa Ktp. 251.

Azîzi Mahmud Hüdâyî, *en-Nasâyih ve'l-Mevâiz*, Hacı Selimağa Kütüphânesi, 266.

Fevziye Abdullah Tansel, “*Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî*” *A.Ü.İ.F Dergisi*, XV, 1.

Güven, M. Salim, *Çeşitli Yönleriyle Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), İst. 1992.

Hasan Kâmil Yılmaz, “Azîz Mahmud Hüdâyî” *DİA.*, İstanbul 1991.

Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, İstanbul 1980.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî*, I-VI, trc. Veled İzbudak, M.E.B. İstanbul 1990.

Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*,

Zîver Tezeren, *Azîz Mahmud Hüdâyî*, İstanbul 1987.

DİPNOTLAR

- ¹ Fevziye Abdullah Tansel, “*Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî*” *A.Ü.İ.F Dergisi*, XV, 1.
- ² Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, İstanbul 1980. s. 53.
- ³ “Cümle enbiyâ (a.s.) dâvet ettiler, cümlesi tevhîde dâvet edip, zâta davetleri olmuş. Bu tevhîd-i zât, iştirâk kabul eder değildir. Zât-ı vâhîde’ye olmuştur dâvetleri. “Zât-ı ehadiyyeye dâvet bana, ve bana ittibâî sahîh olana mahsûstur” demek mânâsına ola. Ya’nî vâhidiyyet başka ola da, ehadiyyet gayri ola, bu değildir. Ya nedir? Enbiyâ-i selefin dâvetleri cümlesinin bir idi. Tevhîdde dâvetleri mukarrer, lâkin mebd’ ve meâde ve ahkâma idi. Sıfât-ı kemâliyyeyi câmî’ olan Nebî (a.s.) oldu. Onun için cümleden temyiz olunup hâtim olmasına sebep cemî-i merâtibe vüsûl olmuştur... Zât-ı ehadiyyeye dâvet, Nebî (a.s.)’ın dâvet-i mahsûsasıdır. Gayrılarının kimisi tecelli-i ef’âle mazhar düşüp tevhîd-i ef’âle dâvet ettiler. Ve bazıları tevhîd-i sıfâta dâvetleri oldu. Ancak ol mertebeye ehil olmuşlardır.” Hüdâyî, *Sohbetler*, s. 107.
- ⁴ Yûsuf, 12/108.
- ⁵ en-Nahl, 16/125.
- ⁶ Hüdâyî, *Sohbetler*, s. 98.
- ⁷ Güven, M. Salim, *Çeşitli Yönleriyle Azîz Mahmud Hüdâyî’nin Mektupları*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 1992. s. 145.
- ⁸ *Tezâkir-i Hüdâyî*, 134a-b.
- ⁹ *Tezâkir-i Hüdâyî*, 11b.
- ¹⁰ Tansel, *a.g.m.*, s. 3.
- ¹¹ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 53; Zîver Tezeren, *Azîz Mahmud Hüdâyî*, İstanbul 1987, s. 15-16.
- ¹² Abdülbâkî Gölpınarlı, “Celvetiye” *İA*. III, 67 vd.
- ¹³ Hasan Kâmil Yılmaz, “Azîz Mahmud Hüdâyî” *DİA*, IV, 338.
- ¹⁴ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 82.
- ¹⁵ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 110.
- ¹⁶ Meselâ, 2. ve 13. meclisler farklı meclisler olmalarına rağmen harfiyen benzerlik göstermektedir. Yine 3. meclisle 33. meclis ve 4. meclisle 34. meclis arasında da böyle bir münasebet vardır.
- ¹⁷ bk., M. Salim Güven, *Çeşitli Yönleriyle Azîz Mahmud Hüdâyî’nin Mektupları*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 1992.
- ¹⁸ Dönemin dil, edebiyat ve sanattaki husûsiyetleri için bk. Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, II, 651 v.d.
- ¹⁹ Hüdâyî, *Sohbetler*, s. 71, 74.
- ²⁰ Hüdâyî, *Sohbetler*, s. 60.
- ²¹ Hüdâyî, *a.g.e.*, s. 62-64.
- ²² Hüdâyî, *a.g.e.*, s. 50.
- ²³ Hüdâyî, *a.g.e.*, s. 259.
- ²⁴ Hüdâyî, *a.g.e.*, s. 169.
- ²⁵ *Mesnevî* III, 1053.
- ²⁶ Hüdâyî, *Sohbetler*, s. 73.
- ²⁷ Hüdâyî, *Sohbetler*, s. 53, 67.
- ²⁸ ez-Zâriyât, 51/56.
- ²⁹ Hüdâyî, *Sohbetler*, s. 139, 302.
- ³⁰ ez-Zilzâl, 99/7-8.
- ³¹ Hüdâyî, *Sohbetler*, s. 172.
- ³² Aclûnî, *a.g.e.*, II, 37.
- ³³ Hüdâyî, *Sohbetler*, s. 69-70.